

Семантико-стилістичні особливості сучасних літературознавчих рецензій в українській і російській мовах

У статті розглянуто особливості структурно-семантичної організації українських і російських літературознавчих рецензій. Основна увага зосереджується на з'ясуванні специфіки обов'язкових мікротем рецензії, зокрема, „Автор книги”, „Достоїнства видання” та „Недоліки книги”. Встановлено, що факультативними міні-темами рецензій як в українській, так і в російській мовах є „Адресат”, „Подяка автору” та „Побажання й поради”.

Ключові слова: літературознавча рецензія, структурно-семантична організація тексту, обов'язкові та факультативні мікротеми, оцінна інформація.

Семантико-стилистические особенности современных литературоведческих рецензий в украинском и русском языках. В статье рассматриваются особенности структурно-семантической организации украинских и русских литературоведческих рецензий. Определена специфика обязательных микротем рецензии: „Автор книги”, „Достоинства издания” и „Недостатки книги”. Установлено, что факультативными мини-темами рецензий как в украинском, так и в русском языках являются „Адресат”, „Благодарность автору”, „Пожелания и советы”.

Ключевые слова: литературоведческая рецензия, структурно-семантическая организация текста, обязательные и факультативные микротемы, оценочная информация.

Semantic-stylistical peculiarities of modern literary reviews in Ukrainian and Russian languages. The question of the article is peculiarities of structural-semantic organization of the Ukrainian and Russian literary reviews. The main attention is devoted to elucidation of the review's obligatory microthemes specifics, in particular, “The author of the book”, “Edition merits”, “Edition demerits”. It was cleared up that in Ukrainian as well as in Russian there are “Addressee”, “Thanks to the author” and “Wishes and advises”.

Key words: literary review, structural-semantic organization of a text, obligatory and elective microthemes, appreciated information.

Серед проблем сучасної лінгвістики вагоме місце належить дослідженню специфіки наукового стилю. З-поміж здобутків у цій галузі відзначимо, зокрема, монографію А. П. Коваль [3] щодо особливостей структурної організації українського наукового тексту. Семантико-синтаксичний аспект наукового стилю досліджено С. Я. Єрмоленко [1]. Функціонально-стилістичні особливості науково-технічної літератури розглянуто в праці Н. Ф. Непійводи [7].

Функціонально-стильові доміанти наукових текстів розглянуто також у підручниках зі стилістики А. П. Коваль, О. Д. Пономарева, Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько та посібниках Н. Д. Бабич, П. С. Дудика та ін.

У російській мовознавчій науці специфіці наукового стилю присвячені розвідки Пермської школи функціональної стилістики. Зокрема, питання діалогічності наукового тексту та системності наукового стилю загалом ґрунтовно проаналізовано в працях М. М. Кожинної [4], основні ознаки жанрів наукової літератури з'ясовано в дослідженнях О. С. Троянської [10]. Особливості наукової комунікації у російській мові розглянуто у статтях Н. В. Кириченко [2], Т. М. Мальчевської [6], Л. В. Славгородської [8] та ін.

Варто зазначити, що об'єктом більшості досліджень слугують тексти „ядрових” жанрів наукового стилю (статті та монографії), у той час як „периферійні” жанри (анотація, реферат, повідомлення, тези, патент та ін.) [10, с. 67] залишаються поза увагою мовознавців. Тому актуальним є вивчення специфіки семантико-стилістичної організації рецензій в українській та російській мовах, зокрема в порівняльному аспекті. Зауважимо, об'єктом нашого дослідження є сучасні літературознавчі рецензії, вміщені на сторінках журналів „Слово і час”, „Сучасність” і „Новое литературное обозрение”.

Термін „рецензія”, як відомо, походить від лат. *resensio*, що значить „огляд”, „розгляд”, „оцінка”. Літературознавчий словник-довідник подає цю дефініцію так: „Рецензія — один із провідних жанрів літературної критики, що розглядає й оцінює твори художньої літератури, мистецтва, визначає їх вартість та характеризує допущені, на думку критика, хиби, недоліки” [5, с. 242]. Водночас важливо, щоб оцінка твору підтверджувалася аналізом, аргументацією, а елементи аналізу мали яскраво виражений оцінний характер [9, с. 203-204].

Структурно-семантична організація рецензії може змінюватися залежно від галузі знань. Зокрема, впорядкування структурних елементів літературознавчої рецензії зумовлюють такі чинники, як жанр аналізованої книги, реальна проблема, що порушується автором рецензованого твору. Не викликає сумнівів

і те, що вибір композиційних елементів тексту та їх конкретне мовне наповнення перебуває також у прямій залежності від авторського „я”. Скажімо, в одних рецензіях основною метою може бути оцінка позитивних моментів і критика недоліків, а в інших – у центрі уваги постають судження автора про певну проблему, якій присвячена книга. Щоправда, нерідко є й такі рецензії, що лише розглядають зміст книги, сконденсовано переказуючи її.

Кожна журнальна рецензія розпочинається із **заголовка**, яким автор намагається, передусім, привернути увагу читача, зацікавити, заінтригувати. Заголовок може вирізняти основну тему, ідею, наголошувати на актуальності видання певної книги. Семи заголовка, вказуючи на зв'язок зі змістом тексту, можуть створювати й певне емоційне забарвлення і навіть підтекст (особливо це стосується метафоричних заголовків і заголовків-цитат, у формуванні яких найпомітніший вплив індивідуально-авторського чинника).

Обов'язковим структурним елементом кожної рецензії є **бібліографічний опис видання**, що хоча й не містить безпосередньої оцінки аналізованого твору, проте відомості, представлені в ньому, дозволяють читачеві співвідносити їх із певними оцінювальними судженнями, що склалися в науковій сфері.

Вступна частина літературознавчої рецензії в українській та російській мовах має здебільшого усталену структурно-семантичну організацію. Зокрема, найчастіше у вступі констатується факт появи тієї чи іншої книги, інформується про ступінь вивченості конкретної проблеми, а також характеризується автор книги. Одним із факультативних мотивів вступної частини рецензії, позначених авторським „я”, є обґрунтування критиком мети її написання або ж зазначення причин, що послугували цьому. Наприклад: *„Скільки труду коштує здобути взагалі яку-небудь рецензію на книжкову появу з так мало популярної літератури, як українська... – це може знати лише той, хто мав з цим до діла”*; *„Як відомо, від числа рецензій (прихильних!) залежить збут книги”* [Горбач А.//Сучасність.–1991.–№2.–С.105]; *„Під скарги на занепад книговидавничої справи в Україні виходять такі чудові книжки, що першим,*

суто емоційним відгуком на них може бути лише вдячність Богові за те, що дав дожити до таких часів. А вже потім з'являється потреба у тверезій розмові про книги як витвори часу” [Пономарьов В.//Сучасність.–1999.–№1.–С.154]; *„Эта рецензия выходит позже других, и ее задача – не столько полемизировать с ними и пересказывать сюжет, сколько откликнуться на книгу, которую один из критиков уже успел назвать „романом десятилетия”* [Карпова О.//НЛО.–2003.–№5.–С.296]. Використання образних конструкцій у вступі допомагає рецензенту вплинути на читача, викликати відповідні відчуття, необхідні для сприйняття тієї чи іншої інформації, напр.: *„Хочется незамедлительно восхвалить авторов на струнах и органах. К чему и приступаю”* [Николаенко В.//НЛО.–2001.–№1.–С.357].

Одним із стрижневих компонентів вступної частини рецензії почасти є **характеристика особи автора книги**. Зокрема, наголошується на авторитеті дослідника чи письменника, його творчому досвіді, відданості своїй справі. Наприклад: *„Досвідчений літературознавець, впливовий критик-аналітик, який бере безпосередню діяльну участь у мистецькому процесі, Григорій Штонь досліджує проблематику, здавалося б, академічну, але досі не вирішену...”* [Будний В.//СІЧ.–1990.–№2.–С.82]. З метою глибшої та влучнішої характеристики особи автора рецензенти послуговуються емоційно-експресивними засобами мови, які здебільшого виражають позитивну оцінку, як-от: *„Володимир Голобородько – це постійний бунт у собі, який розпросторюється з блискавичною швидкістю в суспільних настроях і заряджає їх енергією самооновлення”* [Жулинський М.//СІЧ.–2000.–№5.–С.89]; *„Поетка – пустотлива, нерозважлива дівчинка, яка облаштовує докільця по-своєму, та шляхетна високоосвічена пані, котра свідомо оновлює поетичний простір, водночас добре володіє законами і механізмами версифікаційної майстерності”* [Дзюба Т.//Сучасність.–2001.–№9.–С.153].

Щоправда, у російських літературознавчих рецензіях мікротема „Автор книги” значно частіше формує вступну частину, однак мотиви характеристики особи автора різноманітніші. Наприклад: *„Сергей Тимофеев –*

тридцатитрехлетний рижский поэт, один из создателей текст-группы „Орбита”, журналист, ди-джей на радио, участник шорт-листа Премии Андрея Белого за 2002 год, автор прочитанного мной в школьном возрасте стихотворения „Приходит человек, его костюм измят...”; „Почти фотографии” – его четвертая книга. Это была вступительная часть, как бы обязательная для рецензии. Так, справка, уступка критическому дискурсу” [Львовский С.//НЛО.–2003.–№4.–С.461].

Оскільки одним із головних функціональних завдань рецензії є привернути увагу читача, зацікавити рецензованою книгою, то, звичайно, важливим її структурним компонентом є міні-тема „Адресат”. Проте ця мікротема, як засвідчує дослідження, ширше представлена в російських літературознавчих рецензіях, а в українських текстах є факультативною. Такі лексико-синтаксичні конструкції завжди вирізняються індивідуально-авторським характером. Наприклад: „Ее [книгу] надо читать дома, в кресле, в теплом кругу лампы. Пить, как хороший коньяк, - она отнюдь не предназначена для поколения, выбирающего пиво „Клинское” [Нестеров А.//НЛО.–2002.–№5.–С.313]. Почасти рецензент навіть аргументує визначення ним того чи іншого адресата для певної книги, як-от: „**Книжку Лариси Крушельницької мала б читати, в усіх регіонах України, найперше молодь, бо саме від молоді залежить, чи самі куватимемо для себе гідну долю, чи знову робитимуть це замість нас. Невипадково кувати: тут потрібні і завзяття, і вправність, і момент, поки жар не охолов, бо потім – пізно**” [Содомора А.//Сучасність.–2002.–№4.–С.151].

Стрижневим структурним елементом будь-якої рецензії є **огляд змісту книги**, її провідних тем і проблем із урахуванням достоїнств видання. А отже, завдання основної частини – конкретизувати уявлення читача про зміст, структурну організацію та якісні показники рецензованої праці. Загалом міні-тема „**Достоїнства книги**” характеризується такими мотивами, як новизна, інформативність, актуальність, корисність і практична цінність, порівняння з іншими книгами, оформлення видання.

Однак не завжди рецензент в усьому погоджується з автором аналізованої книги. Інформація „незгоди” (мікротема „**Недоліки книги**”) вводиться в текст сучасної рецензії найчастіше за допомогою лексико-синтаксичних конструкцій з бажальною семантикою, що надає науковому викладу меншої категоричності та свідчить про науковий такт рецензента.

Привертають увагу, зокрема, лексико-синтаксичні конструкції, що маркують перехід від аналізу позитивних моментів книги до її недоліків. Варто зазначити, що ці вирази почасти вирізняють ідіостиль багатьох рецензентів. Зокрема, індивідуально-авторським можна вважати мовне оформлення зачину мікротемати „Недоліки книги” зафіксоване в рецензіях М. Ігнатенка, напр.: *„Якщо ж про больові точки в монографії, то найвразливіші з них...”* [Ігнатенко М.//СІЧ.–1998.–№3.–С.89]; М. Коцюбинської, напр.: *„Як того вимагає жанр рецензії, кілька слів про недогляди, яких не позбавлена ця любовно й сумлінно підготована книга”* [Коцюбинська М.//Сучасність.–2001.–№11.–С.143]; М. Строганова, напр.: *„Авторы говорят на языке, адекватном предмету, и „это плюс”. Но, как всегда, есть и „это минус”* [Строганов М.//НЛЮ.–2003.–№1.–С.607]; К. Зориної, напр.: *„Бочка меда на этом заканчивается. Наступает черед пары ложек дегтя, которые, в общем, картины испортить не должны...”* [Зорина К.//НЛЮ.–2002.–№4.–С.325].

Зазначимо, специфічною рисою цієї інформації в українських текстах є відсутність категоричних інтонацій, прагнення рецензента „пом’якшити” висловлені зауваження. У сучасних російських літературознавчих рецензіях інформація з „мінусовою” позначкою почасти висловлюється безпосередньо й категорично. Наприклад: *„А ведь у вас, читатель, когда вы читали заголовок.., так глаза и горели: вот, думали вы, юность вспомню! Не получилось”* [Строганов М.//НЛЮ.–2002.–№5.–С.393]; *„И в конце вновь о книге И. Ю. Лученецкой-Бурдиной. Она такая – не одна. Таких – очень много. Мы все неважно пишем. Все не Толстые. Но нужно хотеть писать так, как будто на тебя смотрят с вершин пирамид те самые тысячи веков, о которых писал*

Толстой. И тогда ты либо не возьмешься за перо – побоишься (помнишь, Толстой писал: можешь не писать – не пиши), либо попытаешься оправдать свои амбиции – и многое получится” [Строганов М.//НЛО.–2003.–№2.–С.386].

Варто зауважити, що найпоширенішими мотивами мікротеми „Недоліки книги” в сучасних рецензіях є наявність фактичних помилок, неповнота у викладі матеріалу, недостатня аргументація та друкарські недогляди. Нерідко рецензент вказує на можливі причини недоліків, вносячи власні рекомендації щодо видання, як-от: *„Думается, это результат спешки. Помнится, в свое время один партийный деятель говорил: „Лучше меньше, да лучше”. Пусть бы пособие опоздало к столетию писателя, но было бы подготовлено более качественно”* [Шталь Е.//НЛО.–2006.–№6.–С.464]. Проте здебільшого дослідник закінчує рецензію на оптимістичній ноті.

Індивідуальний стиль окремих рецензентів вирізняє мікротема **„Побажання й поради авторові”**, що характерна для літературознавчих рецензій обох мов. Наприклад: *„Потрібно тільки побажати, щоб книжку спіткала гарна доля в плані розповсюдження в Україні та за її межами”* [Ле Тузе Ф.//СІЧ.–2000.–№3.–С.89]; *„Однако пожелания на будущее все же изложу”* [Рейтблат А.//НЛО.–2002.–№4.–С.417].

Істотно новим структурним елементом сучасної рецензії є **висловлення подяки** чи то **видавництву**, чи **спонсорам**, чи іншим людям, які сприяли виходу книги. Звичайно, найчастіше рецензенти послуговуються конструкціями зі стрижневою лексемою *“подякувати”*, проте трапляються нетрадиційні вислови подяки, напр.: *„На останку добрим словом згадаємо тих, хто сприяв виходові цієї книжки...”* [Полюга Л.//СІЧ.–1996.–№4.–С.61]; *„Спасибі вам, хлопці... Скупа, та щира ностальгійна сльоза, а не чорна друкарська крапка, нехай вінчає цю дяку за ваш нелегкий труд”* [Лесів Н.//Сучасність.–1999.–№11.–С.160]; *„Мы же хотим закончить свой отзыв благодарностью всему большому коллективу авторов, сопоставителей и комментаторов данной книги, а также издательству Ивана Лимбаха, которое достойно продолжило*

традицию издания по-настоящему красивых и, как сказали бы в начале века, стильных книг” [Богомолов Н.//НЛО.–2001.–№1.–С.419].

А отже, сучасні літературознавчі рецензії в українській та російській мовах попри високу стандартизованість структурно-семантичної організації обов’язкових мікротем „Автор книги”, „Достоїнства праці” та „Недоліки видання” вирізняються індивідуально-авторським характером факультативних елементів „Адресат”, „Побажання й поради”, „Подяка”. Найбільшою мірою авторське „я” виявляється в доборі та використанні емоційно-експресивних одиниць мови, що конкретизують оцінку твору рецензентом, допомагають вплинути на читача. Однак у російських літературознавчих рецензіях, на відміну від українських, частка оцінної інформації з „мінусовою” позначкою значно вагоміша.

У подальших студіях варто буде зосередити увагу на динаміці структурно-семантичної організації рецензій в українській та російській мовах.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.
2. Кириченко Н. В. Функционирование средств экспрессивного синтаксиса в текстовой структуре научно-популярного произведения // Типология текста в функционально-стилистическом аспекте. – Пермь: ПГУ, 1990. – С. 47-58.
3. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української мови: Структура наукового тексту. – К. : Вища школа, 1970. – 306 с.
4. Кожина М. Н. О диалогичности письменной научной речи. –Пермь, 1986. – 91 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва та ін. – К.: ВЦ „Академія”, 1997. – 591 с.
6. Мальчевская Т. Н. Специфика научных текстов и принципы их классификации (на материале английских биологических текстов) //Особенности стиля научного изложения. – М.: Наука, 1976. – С. 104-116.
7. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К.: ТОВ “МФА”, 1997. – 303 с.
8. Славгородская Л. В. Научный диалог (лингвистические проблемы). - Ленинград: Наука, 1986. –168 с.
9. Смелкова З. С., Ассуирова Л. В. и др. Риторические основы журналистики. Работа над жанрами газеты. – М.: Флинта: Наука, 2002. – С. 202-216.

10. Троянская Е. С. Научное произведение в оценке автора рецензии//
Научная литература: Язык, стиль, жанры. – М.: Наука, 1985. – С. 67-81.